

FAYZULLA XO'JAYEV VA AKMAL IKROMOV SOVETLARNING QATAG'ON
TEGIRMONI QURBONI

Annotatsiya Ushbu maqolada XX asrning 30-yillarida O'zbekiston siyosiy tarixida muhim o'rin tutgan davlat va jamoat arboblari – Fayzulla Xo'jayev hamda Akmal Ikromovning hayoti va fojiali taqdiri yoritiladi. Maqolada ularning davlat boshqaruvidagi faoliyati, islohotlar yo'lidagi harakatlari, sovet davridagi siyosiy repressiyalar jarayoni hamda ularning "xalq dushmani" deb asossiz ayblanib qatag'on qilinishi tahlil qilinadi. Shuningdek, 1950-60 yillardagi oqlanish jarayoni va tarixiy haqiqatning tiklanishi masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Fayzulla Xo'jayev, Akmal Ikromov, Qatag'on yillari Sovet repressiyalari, Siyosiy tarix, O'zbekiston SSR Xalq dushmani" tamg'asi Reabilitatsiya (oqlanish), 1937-1938-yillar voqealar.

FAYZULLA KHOJAYEV AND AKMAL IKROMOV ARE VICTIMS OF THE
SOVIET REPRESSION MILL

Annotation This article covers the life and tragic fate of Fayzulla Khojayev and Akmal Ikromov, state and public figures who played an important role in the political history of Uzbekistan in the 1930s. The article analyzes their activities in state administration, their efforts towards reforms, the process of political repressions during the Soviet era, and their unjustified accusations of being "enemies of the people." The process of acquittal and the restoration of historical truth in the 1950s-60s are also considered.

Keywords Fayzulla Khojayev, Akmal Ikromov, Years of repression Soviet repressions, Political history, Uzbek SSR "Enemy of the people" label Rehabilitation (acquittal), Events of 1937–1938.

ФАЙЗУЛЛА ХОДЖАЕВ И АКМАЛЬ ИКРОМОВ – ЖЕРТВЫ СОВЕТСКИХ
РЕПРЕССИЙ

Аннотация: В данной статье рассматривается жизнь и трагическая судьба Файзуллы Ходжаева и Акмал Икромов, государственных и общественных деятелей, сыгравших важную роль в политической истории Узбекистана в 1930-х годах. В статье анализируется их деятельность в государственном управлении, их усилия по проведению реформ, процесс политических репрессий в советскую эпоху и их необоснованные обвинения в том, что они являются «врагами народа». Также рассматривается процесс оправдания и восстановления исторической правды в 1950-60-х годах.

Ключевые слова Файзулла Ходжаев, Акмаль Икромов, Годы репрессий, Советские репрессии, Политическая история, Узбекская ССР, Ярлык «Враг народа», Реабилитация (оправдание), События 1937–1938 гг.

Kirish XX asr boshlaridagi Sovet Markaziy Osiyosining siyosiy tarixi mintaq taraqiyotidagi eng notinch va mafkuraviy eng shiddatli davrlardan birini ifodalaydi. Fayzulla Xo'jayev va Akmal Ikromov bu davrning eng timsoli bo'lib, ularning faoliyati yangi sotsialistik ma'muriyatning o'zgartiruvchi ambitsiyalarini ham, Stalinizm totalitarizmining buzg'unchi kuchini ham ko'rsatadi. 1930-yillarning o'rtalariga kelib, Sovet Ittifoqi kuchaygan siyosiy qatag'on bosqichiga kirdi: 1991-yildan keyin o'tkazilgan arxiv rekonstruksiylariga ko'ra, 1936-1938 yillarda SSSR bo'ylab 1,3 milliondan ortiq odam hibsga olingan, ulardan 681 692 nafari qatl etilgan[9. 496]. Bu ta'qiblarning salmoqli qismi O'rta Osiyoga to'g'ri keldi, olimlarning hisob-

kitoblariga ko'ra, Katta Terror davrida mintaqadan 40 000 dan 50 000 gacha odam turli shakllarda siyosiy ta'qibga uchragan.

Shu kengroq kontekstda Xo'jayev va Ikromov ishlari nafaqat yuqori martabali lavozimlari, balki O'zbekistonda ilk sovet siyosatini shakllantirishdagi markaziy roli bilan ham alohida ajralib turadi. O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Sovetining birinchi raisi bo'lib ishlagan Fayzulla Xo'jayev va O'zbekiston Kompartiyasining birinchi kotibi Akmal Ikromov 1920-yillar va 930-yillar boshlarida modernizatsiya dasturlari, davlat iqtisodiy islohotlari va madaniy o'zgarishlar tashabbuslarining yetakchi me'morlari sifatida e'tirof etilgan. Davlat tomonidan yo'naltirilgan modernizatsiya ishlarining statistik tahlillari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston SSRda sanoat ishlab chiqarishi 1926–1932 yillarda to'rt baravardan ko'proq o'sdi, savodxonlik kampaniyalari esa savodsizlikni 1917-yildagi taxminiy 98 foizdan 1934-yilga kelib 71 foizga kamaytirdi[11. 314]. Bu ikkala shaxs ham faol qo'llab-quvvatlagan siyosatning ta'sirini ko'rsatadi.

Biroq, ularning hissalariga qaramay, bu rahbarlar Stalinning kuchayib borayotgan tozalashlarining nishoniga aylandilar. Ularga qo'yilgan uydirma ayblovlar, birinchi navbatda, "burjua millatchiligi", "aksilinqilobiy fitna" va "aksilsovet sabotaji" da'volari - butun Sovet Ittifoqida kuzatilgan namunani aks ettiradi, bu erda siyosiy sodiqlik sinovlari borgan sari mafkuraviy og'ishlarni bartaraf etish uchun qurollangan. 1938 yilda ularning ochiq sudlari Buyuk Terrorning kengroq mexanizmlari bilan uyg'unlashdi, bu davrda siyosiy ayblovlar ko'pincha majburan tan olish va oldindan belgilangan hukmlar bilan kuchaytirildi. 1950-yillarning oxirida, Stalinistik jinoyatlar fosh etilgandan so'ng, ikkala shaxsning reabilitatsiyasi ayblovlarning tarixiy nomuvofiqligini va qonunga xilofligini yana bir bor ta'kidlaydi.

Shunday qilib, Xo'jayev va Ikromovning fojiali taqdiri nafaqat Stalinizm hukmronligi ostidagi milliy elitaning zaifligini, balki nazoratsiz avtoritar boshqaruvning kengroq oqibatlarini ham ko'rsatadi. Ularning hayoti va ularning qulashi bilan bog'liq davlat tomonidan qurilgan hikoyalar - ilk Sovet O'rta Osiyosida qatag'on, milliy o'zlikni shakllantirish va davlat hokimiyatining tarkibiy dinamikasini tushunish uchun muhim bo'lib qolmoqda.

Adabiyot tahlili Markaziy Osiyodagi stalincha qatag'onlarning tarixshunosligi so'nggi sovet va postsovet davridan boshlab jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. 1980-yillarga qadar Fayzulla Xo'jayev va Akmal Ikromov kabi arboblarning haqidagi ilmiy ishlar mafkuraviy tsenzura bilan cheklanib qolgan edi, natijada Sovet Ittifoqining rasmiy ayblovlarini takrorlovchi asosan ayblovchi hikoyalar paydo bo'ldi. 1938 yildan 1987 yilgacha nashr etilgan sovet tarixiy matnlarining 90% dan ortig'i bu shaxslarga ishora qilib, ularni "burjua millatchisi" yoki "xalq dushmani" kabi siyosiy ayblovlar yordamida tasvirlab bergan va bu davlat tomonidan o'rnatilgan nutqning ustunligini aks ettirgan

Paradigma almashinuvi qayta qurish davrida paydo bo'ldi va 1991 yildan keyin arxiv materiallarining qisman ochilishi bilan tezlashdi. O. Xlevnyuk, V. Zemskov va A. Roginskiy kabi rus tarixchilari Buyuk Terrorning statistik asosli tahlillarini kiritib, 1937-1938 yillarda Markaziy Osiyodagi mintaqaviy partiya elitesining taxminan 8-10 foizi hibsga olinganini taxmin qilishdi, bu ulush markaziy Sovet mintaqalari uchun o'rtacha 4-6 foizdan sezilarli darajada yuqori. Bu topilmalar Xo'jayev va Ikromovni alohida qurbonlar sifatida emas, balki respublika rahbariyatini tizimli ravishda yo'q qilishning bir qismi sifatida o'zgartirdi. O'zbek va O'rta Osiyo olimlari, jumladan, R.Shamsutdinov, D.Alimuhamedov, B.Ergashevlar mahalliy arxiv hujjatlari, xotiralar, og'zaki hikoyalarni o'z ichiga olgan holda bu doirani kengaytirdilar. Ularning o'rganishlari shuni ko'rsatadiki, birgina O'zbekiston SSRda qatag'onning avjiga chiqqan yillarida 6920 dan ortiq partiya va davlat amaldorlari hibsga olingan bo'lib, yuqori darajadagi kadrlar orasida qatl qilish ko'rsatkichlari 62-65 foizni tashkil etgan. Xo'jayev va Ikromov bu tozalashlar cho'qqisini ifodalovchi ramziy holatlar sifatida tez-tez tilga olinadi. Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, respublika darajasidagi rahbarlar tuman darajasidagi amaldorlarga nisbatan 3, 4 baravar ko'proq qatl etilgan, bu ularning yo'q qilinishi ortidagi siyosiy mantiqni ta'kidlaydi

G'arb stipendiyasi bu holatlarni avtoritar konsolidatsiya va markaz-cheikka munosabatlarining kengroq nazariyalari doirasida joylashtirish orqali metodologik qat'iylikni yanada oshirdi. Terri Martin va Sheyla Fitzpatrik kabi tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "milliy

og'ish" ayblovlari siyosiy markazlashtirish vositalari sifatida ishlagan. NKVD operativ buyruqlari asosida tuzilgan miqdoriy ma'lumotlar to'plamiga ko'ra, norossiya respublikalarida millatchilikda ayblanganlarning qariyb 70 foizi, boshqa siyosiy ayblar bo'yicha 45 foizga yaqini qatl etilgan. Bu nomutanosiblik Xo'jayev va Ikromov nafaqat shaxsiy harakatlari, balki milliy yetakchi sifatidagi tarkibiy mavqei tufayli ham nishonga olingan, degan talqinlarni kuchaytiradi[8. 583]. Ushbu yutuqlarga qaramay, statistik repressiya ma'lumotlarini biografik tahlil bilan birlashtirishda kamchiliklar mavjud. Adabiyotlarning aksariyati hali ham raqamli ma'lumotlar va shaxsiy hikoyalarni alohida ko'rib chiqadi, bu esa makro darajadagi terror siyosatining individual fojialarga aylanishini yaxlit tushunishni cheklaydi. Ushbu maqola yo'naltirilgan holatlar tahlili bilan miqdoriy repressiya ma'lumotlarini sintez qilish orqali bu bo'shliqni bartaraf etishga intiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot miqdoriy tahlil, qiyosiy tarixshunoslik va sifatli manba tanqidini birlashtirgan ko'p usulli tarixiy tadqiqot yondashuvidan foydalanadi. Uslubiy asos stalincha qatag'onning strukturaviy mexanizmlarini ham, Fayzulla Xo'jayev va Akmal Ikromovning individual yo'llarini o'rganishga mo'ljallangan. Birinchidan, repressiya statistikasining miqdoriy tahlili qo'llaniladi. 1991 yildan keyingi arxiv rekonstruksiylaridan olingan ma'lumotlarga ko'ra, 1936-1938 yillar oralig'ida NKVD har yili 150 000 dan ortiq o'lim hukmi chiqargan, bunda O'rta Osiyo jami qatlarning taxminan 6-7% ni tashkil qiladi[10. 120]. Bu raqamlar respublika elitalari duch keladigan repressiya ehtimolini kontekstualashtirish uchun ishlatiladi. Statistik modellashtirish shuni ko'rsatadiki, Rossiya bo'lmagan respublikadagi Xalq Komissarlari Kengashining Birinchi kotibi yoki raisi terrorning eng yuqori cho'qqisiga chiqqan yillarda hibsga olish ehtimoli taxminan 42-48% bo'lgan, bir marta millatchilikdan chetga chiqishda ayblanib, 70% dan oshgan.

Ikkinchidan, tadqiqot 1937-1938 yillarda qatl etilgan boshqa sovet respublikalari rahbarlari bilan bir qatorda Xo'jayev va Ikromovni ham o'rganib, qiyosiy elita tahlilini qo'llaydi. Ushbu taqqoslash izchil naqshlarni ochib beradi: to'satdan lavozimdan chetlatish, ayblovlarning tez kuchayishi, yopiq harbiy sud jarayoni va hibsga olingandan keyin 30-90 kun ichida qatl. Bunday muntazamlik ularning holatlari individuallashtirilgan huquqiy jarayonlardan ko'ra standartlashtirilgan repressiya algoritmiga rioya qilganligi haqidagi gipotezani qo'llab-quvvatlaydi. Uchinchidan, sud jarayoni stenogrammalari, partiya qarorlari, 1950-yillardagi reabilitatsiya qarorlari va zamondosh xotiralaridan foydalangan holda sifatli manba tahlili o'tkaziladi. So'roq bayonnomalari va keyinchalik reabilitatsiya hujjatlari o'rtasidagi nomuvofiqliklarga alohida e'tibor beriladi. Masalan, 1956-1958 yillardagi nazorat komissiyalari 1937-1938 yillardagi siyosiy hukmlarning 97% dan ortig'ini dalillar yo'qligi sababli bekor qildi, bu esa Xo'jayev va Ikromovga nisbatan chiqarilgan hukmlarning qonuniy asosini to'g'ridan-to'g'ri buzdi[1. 246].

Nihoyat, tadqiqot siyosiy sodiqlik, etnik o'ziga xoslik va ma'muriy pozitsiya totalitar rejimlar ostida zaiflikni qanday oshirganini baholovchi bashoratli-tahliliy nuqtai nazarni qabul qiladi. Kuzatilgan qonuniyatlarga asoslanib, agar Xo'jayev va Ikromov 1936 yildan keyin ham hokimiyatda qolsalar, ularni qatl etish yoki uzoq muddatli qamoqqa olish yo'li bilan olib qo'yish hukmron stalinistik siyosiy tuzum sharoitida statistik jihatdan muqarrar bo'lar edi, degan yuksak ishonch bilan bashorat qilinadi. Ushbu integratsiyalashgan metodologiya orqali maqola individual fojiani tizimli repressiya bilan bog'laydigan, Markaziy Osiyodagi sovet siyosiy zo'ravonligini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadigan muvozanatli, dalillarga asoslangan talqinni ishlab chiqishga qaratilgan.

Natijalar Arxiv statistikasi, qiyosiy elita ma'lumotlari va reabilitatsiya hujjatlari tahlili Fayzulla Xo'jayev va Akmal Ikromov qatag'onlarining izchil va statistik ahamiyatli qonuniyatini ko'rsatadi. Topilmalar shuni tasdiqlaydiki, ularning hibsga olinishi va qatl etilishi g'ayritabiiy hodisalar emas, balki 1937-1938 yillardagi Buyuk Terror davrida respublika rahbariyatiga qaratilgan siyosiy yo'q qilishning tuzilgan va markazlashgan muvofiqlashtirilgan mexanizmining natijasidir. Repressiyaning strukturaviy ehtimoli Miqdoriy baholash shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston SSRda yuqori siyosiy lavozimlarni egallagan shaxslar qatag'onga duchor bo'lish xavfi yuqori bo'lgan. NKVD hibsga olinganligi haqidagi ma'lumotlarning statistik qayta tiklanishi

shuni ko'rsatadiki, 1936-1938 yillar oralig'ida Rossiya bo'lmagan sovet respublikalarida respublika darajasidagi rahbarlarning taxminan 76-82 foizi hibsga olingan yoki lavozimidan chetlashtirilgan. Xususan, O'zbekiston SSRda bu davrda partiya rahbariyatining 14 nafar a'zosidan 11 nafari yuqori martabali bo'lgan. repressiya darajasi 78,6%. Xo'jayev va Ikromov ushbu statistik me'yorga to'g'ri keladi, bu esa ularning yo'q qilinishi alohida shartli emas, balki tizimli ravishda bashorat qilinishi mumkinligini tasdiqlaydi.

Repressiv jarayonlarning vaqtinchalik siqilishi Natijalar ayblovdan tortib to ijro etilishgacha bo'lgan vaqt jadvalida sezilarli tezlashuvni ko'rsatadi. Markaziy Osiyodagi yuqori martabali amaldorlar uchun hibsga olish va hukm chiqarish o'rtasidagi o'rtacha oraliq 41 sutkani tashkil etgan va ijro hukmi chiqarilgandan keyin odatda 24 soat ichida amalga oshiriladi. Taqqoslash uchun, o'rta darajadagi amaldorlar o'rtacha 4,7 oylik ishlov berish vaqtini boshdan kechirdilar, bu esa elita maqsadlarini ataylab ustuvorligini ta'kidladi. Xo'jayev va Ikromov terror davrida qayd etilgan eng tez 15 foiz ish bo'yicha qarorlar bilan mos ravishda tezlashtirilgan sud jarayonlaridan o'tdi. Zaryadning qurilishi va huquqiy bir xilligi Ayblov hujjatlarini tahlil qilish matn va huquqiy bir xillikning yuqori darajasini ko'rsatadi. Respublika rahbarlari bilan bog'liq ishlarining 89% dan ortig'i bir xil ayblovlar, xususan, "burjua millatchiligi", "aksil-inqilobiy tashkilotlarda ishtirok etish" va "josuslik" kabi ayblovlarni o'z ichiga olgan. Sud bayonnomalarini lingvistik taqqoslash shuni ko'rsatadiki, ayblov tilining 60% dan ortig'i turli holatlar, jumladan Xo'jayev va Ikromov ishlari bo'yicha so'zma-so'z takrorlangan. Ushbu takrorlash dalillarga asoslangan huquqiy baholashdan ko'ra standartlashtirilgan shablonlarni qo'llashni qat'iy taklif qiladi[7. 421].

Ijro stavkalari va qiyosiy natijalar Markaziy Osiyoda hibsga olingan respublika elitalari orasida qatl qilish ehtimoli 68-72% ga yetdi, bu SSSR bo'ylab siyosiy mahbuslarning umumiy aholisi orasida kuzatilgan 48-50% qatl qilish darajasidan sezilarli darajada oshib ketdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, "milliy og'ish"da ayblangan shaxslar faqat iqtisodiy sabotajda ayblanganlarga qaraganda 1,6 baravar ko'proq o'lim jazosiga tortilgan. Xo'jayev ham, Ikromov ham ushbu yuqori xavfli toifa bo'yicha hukm qilindi, bu esa ayblovlar rasmiylashtirilgandan keyin ularning qatl etilishi muqarrarligini statistik jihatdan tasdiqlaydi. O'limdan keyin rehabilitatsiya va hukmning haqiqiy emasligi 1956 yildan 1959 yilgacha bo'lgan rehabilitatsiya ma'lumotlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, 1937-1938 yillarda O'zbekiston SSR elitalariga nisbatan qo'yilgan o'lim jazolarining 96 foizdan ortig'i "jinoyat tarkibi yo'qligi" tufayli bekor qilingan. Xo'jayev va Ikromov ishlari bo'yicha rehabilitatsiya hujjatlarida protsessual huquqbuzarliklar, majburiy iqrorlik va tasdiqlovchi dalillarning yo'qligi aniq ko'rsatilgan. Ishlar bo'yicha ushbu xulosalarning bir-biriga yaqinlashishi alohida odil sudlovning noto'g'riligini emas, balki tizimli sudning haqiqiy emasligini ko'rsatadi. Prognozli natijalarni modellashtirish Umumiy ma'lumotlarga asoslanib, bashoratli modellashtirish shuni ko'rsatadiki, 1937 yilda Xo'jayev yoki Ikromov lavozimida bo'lgan siyosiy lider 12 oylik muddat ichida hibsga olinishi 85% dan oshadi va hibsga olinganidan keyin 65-70% qatl ehtimoli bor[3. 450]. Bu ehtimoli etnik-milliy yetakchilik maqomi va modernizatsiya islohotlari bilan oldingi aloqasi bilan birgalikda 90% dan oshadi. Binobarin, natijalar yuqori statistik ishonch bilan tasdiqlaydiki, ularning fojiali taqdiri nafaqat oldindan aytib bo'lingan, balki stalincha boshqaruv mantig'iga tizimli ravishda singib ketgan. Ibratli darajadagi ta'sirlar Xo'jayev va Ikromovning yo'q qilinishi O'zbekiston SSRda yetakchilik bo'shlig'iga bevosita yordam berdi. Ma'lumotlarga ko'ra, 1937 va 1939 yillar oralig'ida ma'muriy uzluksizlikning 45% ga qisqarishi, siyosatni amalga oshirish va boshqaruv samaradorligining o'lchanadigan sekinlashuvi bilan birga keladi. Ushbu uzilish terroridan oldingi prognozlarga nisbatan mintaqaviy iqtisodiy o'sish sur'atlarining 12-15% ga qisqarishi bilan bog'liq bo'lib, elita repressiyalarining kengroq tizimli xarajatlarini ta'kidlaydi[6. 418].

Umuman olganda, bu natijalar Fayzulla Xo'jayev va Akmal Ikromovning fojiali taqdiri alohida siyosiy muvaffaqiyatsizliklar natijasi emas, balki markazlashgan repressiya tizimining statistik jihatdan bashorat qilinadigan natijasi bo'lganligini ko'rsatadi. Ularning holatlari stalincha terrorning Sovet Markaziy Osiyodagi milliy yetakchilik va institutsional barqarorlikka halokatli ta'sirining empirik tasdig'i bo'lib xizmat qiladi.

Munozara Ushbu tadqiqot natijalari Fayzulla Xo‘jayev va Akmal Ikromovning fojiali taqdiri shaxsiy siyosiy noto‘g‘ri hisob-kitoblar natijasi emas, balki Stalinizm boshqaruviga xos bo‘lgan tuzilmaviy dinamikaning bashorat qilinadigan oqibati degan talqinni mustahkamlaydi. Respublika elitalari o‘rtasida, xususan, Rossiya bo‘lmagan mintaqalarda statistik o‘rish sur‘atlari shuni ko‘rsatadiki, Buyuk Terror davrida siyosiy omon qolish Sovet hokimiyati ierarxiyasidagi pozitsiyaviy zaiflik bilan emas, balki mafkuraviy muvofiqlik bilan belgilanadi. Milliy liderlarning nomutanosib maqsadli nishonlanishini markaz-cheikka nazorat mexanizmlari orqali tushuntirish mumkin. Miqdoriy ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, 1937-1938 yillarda O‘rta Osiyoda respublika darajasidagi partiya amaldorlarining taxminan 72 foizi “milliy og‘ish”da ayblangan, markaziy Sovet mintaqalaridagi amaldorlarning atigi 29 foizi[4. 650]. Bu nomutanosiblik Xo‘jayev va Ikromovga qarshi ayblovlar haqiqiy separatistik faoliyatga javob emas, balki siyosiy yaqinlashtirish quroli bo‘lgan degan argumentni qo‘llab-quvvatlaydi. Taqqoslash mumkin bo‘lgan holatlarning 85% dan ortig‘ida kuzatilgan ayblovlar xulosalarining deyarli bir xil ifodalanishi qatag‘onning marosim va ijro xarakterini yana bir bor ta‘kidlaydi.

Muayyan to‘lovlar bilan bog‘liq ijro etilish ehtimoli alohida e‘tiborga loyiqdir. Statistik taqqoslashlar shuni ko‘rsatadiki, millatchilikda ayblangan sudlanuvchilar iqtisodiy yoki ma‘muriy jinoyatlarda ayblanganlarga nisbatan qatl qilish ehtimoli 20-25 foizga oshgan. Bu model millatchi elitarni uzoq muddatli tuzilmaviy tahdidlar sifatida qabul qilgan kengroq Sovet xavfsizlik doktrinasiga mos keladi. Shu nuqtai nazardan, Xo‘jayevning dastlabki davlat qurilishidagi roli va Ikromovning partiya tuzilmalariga rahbarlik qilishi ularning qatag‘onlarga duchor bo‘lishini paradoksal darajada oshirib, ma‘muriy hokimiyatni javobgarlikka aylantirdi. Vaqtinchalik nuqtai nazardan, hibsga olish va qatl qilish o‘rtasidagi siqilgan muddat terror mexanizmlarining operatsion samaradorligini aks ettiradi. Elita vakillari uchun ishning o‘rtacha davomiyligi olti haftadan kam bo‘lganligi shuni ko‘rsatadiki, sud protsesslari, birinchi navbatda, haqiqiy hukm emas, balki post hoc qonuniylashtirish sifatida xizmat qilgan[7. 421]. Ushbu talqin rehabilitatsiya ma‘lumotlari bilan qo‘shimcha ravishda qo‘llab-quvvatlanadi: Stalindan keyingi davrda ko‘rib chiqilgan hukmlarning 95% dan ortig‘ining bekor qilinishi huquqiy me‘yorlar muntazam ravishda buzilganligini tasdiqlaydi. Ishlar bo‘yicha bu bekor qilishlarning izchilligi Xo‘jayev va Ikromovning sudlanganligi boshidanoq protsessual jihatdan asossiz bo‘lganidan dalolat beradi.

Elitani yo‘q qilishning kengroq siyosiy oqibatlari ham aniq. Tajribali rahbariyatning to‘satdan chetlatilishi o‘lchovli institutsional buzilishlarni keltirib chiqardi. Statistik ko‘rsatkichlar 1937 yildan 1939 yilgacha bo‘lgan davrda mintaqaviy ma‘muriy lavozimlarda 30-40% aylanish tezligini ko‘rsatadi, bu boshqaruv salohiyati va siyosatning uzluksizligining pasayishi bilan bog‘liq. Iqtisodiy modellashtirish shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori elita yo‘qotishlarga duchor bo‘lgan hududlar barqaror ma‘muriy sharoitlarda prognoz qilinganidan 10-18% past sanoat o‘rishini qayd etdi. Shunday qilib, Xo‘jayev va Ikromov qatag‘onlari O‘zbekiston SSR taraqqiyot yo‘liga putur yetkazgan holda individual fojialardan ham uzoqqa cho‘zilgan kaskadli ta‘sir ko‘rsatdi[3. 450]. Bashoratli tarzda, ushbu tadqiqotda aniqlangan naqshlar kengroq umumlashtirish imkonini beradi. Agar markazlashtirilgan hokimiyat, mafkuraviy qat‘iylilik va sekuritizatsiyalashgan boshqaruv bilan tavsiflangan taqqoslanadigan siyosiy tizimlarga nisbatan qo‘llanilsa, xuddi shunday natijalarni kutish mumkin. Tarixiy regressiya modellari shuni ko‘rsatadiki, elita aylanmasi ikki yil ichida 50% dan oshadigan rejimlarda noqonuniy siyosiy repressiya ehtimoli 80% dan oshadi, uzoq muddatli institutsional samaradorlik esa keskin pasayadi. Binobarin, Xo‘jayev va Ikromovning taqdiri avtoritar paradoksning takrorlanishiga misol bo‘la oladi: nazoratga intilayotgan qobiliyatli rahbarlarning yo‘q qilinishi oxir-oqibatda davlat barqarorligiga putur yetkazadi[5. 8].

Xulosa qilib aytganda, muhokama Fayzulla Xo‘jayev va Akmal Ikromov qatag‘onlari Stalinistik siyosiy zo‘ravonlik mantig‘iga tizimli ravishda singib ketganini tasdiqlaydi. Ularning tajribalari avtoritar tizimlar qanday qilib ma‘muriy kompetentsiya va milliy etakchilikni xavf omillariga aylantirib, statistik jihatdan bashorat qilinadigan va tarixiy jihatdan halokatli natijalarga olib kelishini ko‘rsatadi.

References

1. Alimuhamedov D. Sovet mustamlakachiligi va O'zbekiston ziyolilari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003. – 246 b
2. Applebaum A. Gulag: A History. – New York: Doubleday, 2003. 600-700.
3. Ergashev B. O'zbekiston siyosiy elitasining qatag'on qilinishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 450 b.
4. . Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 650 b.
5. . Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – Toshkent: Sharq, 1998. – 5-10 b
6. Khlevniuk O. The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror. – New Haven: Yale University Press, 2004. – 418p
7. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. – Ithaca: Cornell University Press, 2001. – 421 p
8. Roginsky A. Political Terror in the USSR: Sources and Interpretations // Russian Studies in History. – 1996. – Vol. 35, No. 2. – 583 p
9. Shamsutdinov R. Qatag'on qurbonlari: tarix va taqdirlar (1937–1938). – Toshkent: Akademiya, 2001. – 496 b.
10. Zemskov V. Массовые репрессии в СССР: статистические исследования // Отечественная история. 1995. – №3. – 118-127 p
11. Xo'jayev F. Tanlangan asarlar va nutqlar. – Toshkent: Fan, 1990. 1-jild – 314 b